Сьогодні вийшов з пиріжками. Рум'яні, свіжі, принадні, вони уляглись рядками на чорній погнутій таці. Наївні, вони не розуміли ціни свого народження...

Стару скрипку, подругу давнього юнацтва, єдиний скарб і останню втіху сірих, одноманітних днів учителя географії, три дні тому продано на базарі.

Стрімголов летіли нові дні, перегорталися сторінки років, на вулиці клекотіло нове життя, бурхливе, самовпев-нене, дике, незрозуміле... А в учителя географії був Коля, стара тополя під вікном і скрипка.

Останній раз того сірого, напровесні, ранку він узяв смичка й заграв. Розмотався в грудях давно знайомий, рідний мотив, заспівав про вечірні тіні й сум у гаях, збудив тугу порожніх буднів, рвонув хвилею в молодість — і застогнав з болем, жалібно, журливо, мов осінній вечір на цвинтарі...

Грав довго. Десь у трудовій школі № 16 уже почалося навчання, в долині шуршав базар, і перекупки на розі терпеливо чатували своєї жертви, а вчитель географії забув про все. Забув, що сьогодні, здається, даватимуть у школі за два місяці сіль та сірники, що четвертий день лежить у тифу чотирнадцятилітній Коля, що сьогодні вже немає ані хунта хліба й кінчається пшоно... Забув... Згадка за згадкою, думка за думкою тінями-птахами летять од скрипки; ворушать приспані чуття, тужать над старими, роз'ятреними ранами, крик душі молодої, і летять у неможливе, нездійсненне, недосяжне, загублене...

— Ваня! Вже дванадцята...

Аж тоді опам'ятався: безвільно пустив додолу смичка й останній раз подивився на скрипку. Важко зітхнув. Поклав її, стару, поруч із смичком,

у чорний футляр, мов у домовину, одяг урядову, залатану, з олійними плямами, шинелю, і пішов на базар.

Притулився згорбленою спиною до крамничого муру й виставив скрипку на продаж, мов послав старшу доньку заробляти вночі на Хрещатику...

Довго лежала на жовтих, сухих руках стара скрипка, а коли полудень розплескав по базару болото й спочив біля гарячого самовару на лотку, скрипку взяв п'яний фармазонщик.

— Воно, канешно, пустяшная вєшш...— повертів у руках, шарпонув брудними пальцями з золотим перснем струни й: — Разі тольки што так, от нечего делать, попилять када от скукі,— подивився на футляр. Ну, та "лімон" і триста "кусков" даю. Бірош?

Вчитель географії не вмів торгуватись. Фармазонщик перелічив липкі від меду маковників червоні та сині "куски".

І скрипка пірнула в юрбу...

Не заспіває вже ніколи стара скрипка в руках— старого вчителя. Довго не міг зрозуміти, що ж саме сталося: чи було то від крапель дощу, чи, може, свіже повітря різало очі, чи, може, були то сльози — тільки лице йому було мокре й тупо-невиразне...

Увечері куплено півтора фунти хліба й облатку сахарину до чаю хворому Колі,— решта пішла на "оборот".

Малюнки, зайва одежина, карти й глобуси давно вже було продано. Скрипка — остання. Вчителеві географії лишалося тільки продавати пиріжки.

Свіжі, рум'яні, гарячі, з роззявленими пухленькими ротами, набитими маком, вони коштували останньої скрипки й мали врятувати Колю.

На розі Підвальної стояла чорна шинеля з олійними плямами. Коли проходили люди, чорна таця тяглася до кожного...

— Пиріжки, пиріжки... Свіжі, гарячі, з маком... Пиріжки...

Чорна, наче притулена до жовтого лиця, борода-лопатою пнулася до перехожих також:

— Пиріжки, пиріжки...

Сіявся сіренький, млявий, наче осінній, дощ. Під розірваними, затягнутими дротом, патинками танув мокрий березневий сніг; задрипані, колись діагоналеві, штани потонули в мокрій калюжі, але це нічого.

У Колі сьогодні криза — треба камфори й сиділку.

— Пиріжки, пиріжки... Свіжі, гарячі... Кілька вже купили. Швидше б...

— Пиріжки, пиріжки... З маком...

Учитель не вмів торгувати. Для хворого Колі легше, мабуть, було б украсти. Він не вміє привабити покупця, він не може перемогти соромливості. Ніяковість стала поперек горла й тримає язика. Але платять погано, пайки не дають — треба жити якось.

Якось...

Видужає Коля — можна буде тоді йому продавати цигарки, або... мож^, тим часом виплатять у школі борги за три місяці, ухвалять новий тариф, видадуть мануфактуру,— якось можна буде вибитись. А тим часом...

— Пиріжки, прошу... свіжі, гарячі, з маком... Пиріжки...

Якась баба з слоїками, маківниками й десятком цукерок штовхнула його.

— Чого заняли мєсто?.. Я тут повсіда продаю. Пошлі б сібє куда-небудь. Только торговлю своїми пирогами перебиваєте.

Учитель не сперечався: мовчки одійшов на протилежний бік, і через хвилину біля афішної тумби вже чулося його тихе, соромливе:

— Пиріжки, пиріжки...

Торгувалось кепсько. Якесь хлоп'я взяло два пиріжки й сунуло розірвану сотню. Вчитель помітив її, закладену в цілу, аж коли лічив виторг.

— Пиріжки, пиріжки... Прошу, гарячі, з маком... Кавалерист у розстібнутій шинелі взяв зразу аж п'ять.

— Хіба з "обороту" — для сиділки?..

Коля ранком лежав без пам'яті. Рожевий, гарячий, він кликав тата. Ніс та брови в нього — батьківські. Сміявся тиждень тому так весело, безжурно. Все збирався поїхати на село, виміняти татові на чоботи... Гарний хлопчик!..

"А що, як?.." — пугачем дзьобнула мозок чорна думка й крилами залопотіла тривожно в грудях. Кригою скувало серце, й нахмурилося чоло...

— Ні-ні. Треба з "обороту". Неодмінно. Завтра якось... І вчитель повернув додому.

Скривавленим клубком нервів зморене сонце спускалось за обрій. Шугнуло безнадійним поглядом по верхах кам'яниць, замружилось на мить у розпуці на даховій блясі — й безсило, в корчах хапалось за бані Покровсько-го монастиря.

Сумна, похилена, чорна таця поспішала з десятком непроданих, давно вже холодних пиріжків; тінню квапилась не відстати стара урядова шинеля з олійними плямами, й тихо шепотіла чорна борода-лопатою:

— Коля... Пиріжки, пиріжки...

Біля дверей квартири утерла хвартухом брудне лице й спустила додолу руки гладка хазяйка — молочниця.

— Божа воля, Іване Петровичу. Він дає— вія і бере... Таця дриґнула, мотнулась убік і випорснула з онімілих

рук. Горобцями розсипались білі пиріжки по брудному цементі.

— Як?.. Що взяв?.. Коля?..

Рвонувся наосліп до першої кімнати, що була заразом кухнею, кабінетом і дитячою спальнею.

Північним вітром розірвав спокійну млу, мов буря на цвинтарі, і не повірив.

На широкому ліжкові з брудними подушками та заяло-зеним простирадлом лежав, розкинувшись, наче було йому тісно, холодний Коля.

Випер угору груди, закинув до сірої від павутиння та диму стелі каштанову голову, мов рвався на простір, і застиг. Гострий батьківський ніс з великими ніздрями, здавалось, допіру вдихнув повітря, а тоненькі, чорні брови підвелися вгору й зморщили кількома рисами чоло, мов не зрозуміли чогось.

Щось спустило перед учителем чорну завісу. Жах одірвався в грудях і забився під горлом. Дзиґами закрутились у розпеченому мозку догадки.

— Як? Коля?.. Адже вранці він б у в,— мимрив щось, незрозуміле, недоладне, таке миле-миле...

Коло синових ніг глухо ридала дружина. Вчителеві стало ясно, ясно до останньої дрібниці, до болю, до безкінечного, одвічного жаху перед Незрозумілим —

Колі більше немає...

Кинувся він нестримно, наче міг іще врятувати, до нерухомого, як статуя, лиця з живим виразом, і почав розгладжувати батьківські брови.

— Коля! Колічка!.. Хлопчику мій!

Насупились під пальцями Колині брови, а безвільна важка голова схилилась набік за подушку, мов розсердилась.

— Коля... Ти...

Рясні, мов із розбитого глечика, полились на гострий Колин ніс важкі сльози вчителя географії, а чорна борода затремтіла осіннім листом. Здавалось — вона повторювала й досі:

— Пиріжки, пиріжки... Свіжі, гарячі, з маком...

За вікном сіявся знову одноманітний, бездушний, холодний, мов осінній, дощ.

Привидами стукало-просилось у вікно голе, мокре, кощаве гілля. Сірі, розірвані хмари безконечною чередою мчались у небі. Плутався в безпросвітню мряку присмерк із тишею.

Вчителеві географії нема вже чого губити. Йому не треба ні продавати, ні вимінювати. Колі немає...

І плакала надворі темна, холодна, мов осіння ніч; плакала, як самотня мати над могилою єдиного сина-первісника; плакала — глухо, безнадійно, безпорадно, невтішно...

1922